

JAMI 101 MA NONGO I MITO NGEYO NE I OKOM ABILI Ento Nongo I bedo ki Lworo Cwiny Me Penyo Ne UGANDA

LUO

Commonwealth Human
Rights Initiative

Human Rights Network-Uganda

British High Commission-Kampala

Yub me buk man oa kibot:

Human Rights Network Uganda ki the National Coalition on Police Accountability and Security Sector Reform

Plot 94, Old Kiira Road, Ntinda

P. O. Box 21265 Kampala

Tel 1: +256 (0) 414286923

2: +256 (0) 414286881

Fax: +256 (0) 414286881

Email: info@hurinet.or.ug

Website: www.hurinet.or.ug

Iwinye ki: Commonwealth Human Rights Initiative

B-117, 2nd Floor, Sarvodaya Enclave, New Delhi – 110 017

Tel: +91 -(0)11 4318 0200

Fax: +91 -(0)11 2686 4688

E-mail: info@humanrightsinitiative.org

Website: www.humanrightsinitiative.org

Human Rights Network Uganda (HURINET- U) obedo dul tic madit pa lwak ma oacakke i mwaka 1993 ma tamme oa kibot dul aboro ma gucone i mwaka 1994 me cungu pi twero pa lwak dok ma pe jenge i kom gamente, pe cwako dul mo keken me cungu iwibye ny ope tyo tic me nongo magoba. Alama pa HURINET-U nen i kom lumemba ne madwong iwel me 51 ma gucone macalo dul ma pe jenge i kom gamente ma gitio tic madwong mapatpat ma kwako twero pa lwak ma ikine tye jami macalo; twero pa lwak me cungu iwibye, twero pa lwak me timo biaciara, twero pa litino, lok kom coo ki mon, yub me kelo kuc ki mato opus ki twero pa jo ma tye i buc. Lumemba polle aa ki i dul ma pe jenge i kom gamente me Uganda ki ma aa ki woko.

HURINET-U ki dul me Commonwealth ma tiyo tic pi twero pa dano ni cwalo pwocgi bot abili me Uganda pi yubo buk man..

Iromo tic ki buk man ento myero iwoo cik me tic kwede.

Layub: : Nsenga Peter Daniel

Lagoo cal: Sunaina Coelho

Ngat ma orud: Design Nest Ltd

Kikony ma aa kibot British High Commision i Kampala

2013

British High
Commission-
Kampala

---

*JAMI 101 MA NONGO I MITO NGEYO
NE I OKOM ABILI Ento Nongo I bedo ki
Lworo Cwiny Me Penyo Ne UGANDA*

Lok mukwongo

Nino ducu, Iwak winye ki abili ma nongo gitye katiyo ticgi macalo; gwoko kit me tic ki yoo, gwoko Iwak, tero dano i kot, miyo caden, coyo koko pa Iwak i dog ticgi, nyo tero lutim bal medo ki lugwok kuc i dog tic. Ikom lok adar, pol pa dano me Uganda pe gingeyo lok kom abili. Pol pa dano gingeyo lok kom abili ki i gazeti acoya, televijon ki i lok ma aa ki i dog. Ngat acel acel tye ki lokke ma kwako kom abili ma pe obedo yet i kit ma nongo kitamo kwede ni.

Ite tela marom aroma, abili pe gubedo lutive pa gamente ma gitye i loci, ento gitye ki tic ma Pen cik cimo me gwoko Iwak ducu. Anywali me lobo Uganda aye giculó abili macalo lutive pa gamente mukene ni. Piman, anywali lobo ducu gitye ki dwon me ngiyo dok me penyo pi kor tic pa abili. Pire tek me ngeyo ni, kit ma abili tye ki tic pi anywali me lobo ni, Iwak bene gitye ki tic bot abili. Piman, Iwak myero pe gulwoo nyo gubed ki cwiny marac i kom abili nyo me cito botgi ma nongo gitye ki peko keken. Myero gutii kacel me neno ni cik kilubo, niang ticgi ki lagen ma tye, ngo ma gitimo dok gitimo ning, yub me dulgi ki i rwom mene ma twero ki tic pa abili gik iye.

Pol kare, Iwak bedo ki lapeny mapol ki jami ma nongo gimito ngeyo ne i kom abili, ento gibedo ki lworo me penyo. Buk eni kwano ne yot dok konyi me ngeyo lok kom abili dok bene gen tye ni ma nongo Iwak bingeyo lok kom abiligi ki twerogi macalo dano adana, yub man bikonyogi me nongo tic maber ma a kibot abili.

Coc matye i iye

Lok mukwongo -----ii

A. ACAKKI ME LOK KOM ABILI ME UGANDA -----1

1. Abili me Uganda obedo gin ango? -----1
2. Pingo watye ki abili? -----1
3. Cik ango ma gwoko abili? -----1
4. Tye cik mo ma kicimo en keken me gwoko abili me Uganda? ---2
5. Lyo ango ma cik pa abili ni kitwero tic kwede me miyo pwod i kom lwak?-----2
6. Criminal Procedure Code Act and the Penal Code Act gubedo gin ango?-----2
7. Abili tye kitwero ango? -----2
8. Dul abili adii ma tye i Uganda? -----3
9. Abili tye ki bongo tic adii? -----3
10. Yoo ngo ma an aromo ngeyo kwede ni latic moni-ni obedo abili nyo latic mo mukene? -----4
11. Jang tic adii pa abili tye i Uganda? -----5
12. Wat ango ma tye i kin abili ki mony? -----5
13. Lungii bal i kin gangi nyo lugwok kuc ma gamente aye peculogi bene gubedo abili-----5
14. Ngato mo keken tika romo bedo abili? -----6
15. Aromo donyo i tic me abili me Uganda nining?-----6
16. Pwonye ango an abinongo macalo abili? -----6
17. Watye ki abili ma oromo? -----7
18. Mon bene tye i abili?-----7

19. Abili ma mon gitye ki tic mapat?	-----8
20. Tye gum ma kimiyo bot jo mukene me donyo i abili?	-----8
21. Pingo pire tek tutwal me bedo ki dano ma patpat medo ki jo ma rwomgi lapiny i abili?	-----8
22. Rwom ango ma patpat ma tye i abili?	-----8
23. Abili ma trapic romo maka pi bal ma pat ki me yoo ni?	-----9
24. Anga ma loyo wii abili?	-----9
25. Anga ma ladit wii abili goyo ripot bote?	-----9
26. Abili myero olub lok mo keken nyo lok ducu ma ladite owace nyo dano mukene ma tye ki ngec ma ocwiny macalo Minicita?	-----10
27. Anga ma miyo cente me tic pa abili?	-----10
28. Anga ma moko kit me tic ki lim dok ki jami ango ma myero kiket cente i komgi?	-----10
29. Wa ngeyo ningi ni cente ma abili tiyo kwede ni kilubo kore?	-----11
30. Cul pi swo pa abili mo tye pien gitiyo tic ma tek tutwal?	-----11
31. Abili mo bedo tye i cawa ducu i dog tic?	-----11
32. Aromo coyo abili me gwoko kuca?	-----11
33. Cik yee pi abili me ito mutoka kacel ki lwak nyo me gamo jami ki i cuk labongo culo pigi?	-----11

B: TITO BAL BOT ABILI -----12

34. Tye apokapoka i kin CID ki CID?	-----12
35. Dul me kwedi mono pat ki abili?	-----12
36. Aromo ngeyo ningi ni dano moni-ni obedo latic me dul me kwedi (CID)?	-----13
37. Apokapoka ango ma tye i kin bal mature cik me lobo ki bal ma tinotino ma timme i kin lwak?	-----13

38. Ka ce amito tito bal bot abili, myero atim gin ango? -----13
39. Anga ma romo goyo ripot i kom bal bot abili? -----14
40. Myero agoo ripot bot abili macok keken nyo bene
aromo goyo ripot i katic mukene pa abili? -----14
41. Abili tika twero kwero coyo koko na malubbe ki
bal ma otime? -----15
42. Keti koko na tye malubbe ki bal ma turo cik ento abili
okwero/coyo ne. Ngo ma aromo timo ne? -----15
43. Pire mono tek me coyo lok dog? -----15
44. Jami ango ma myero kicoo piny ka ce acwalo koko na?-----15
45. Yo ango ma an atwero tic kwede me ngeyo ni abili
gucoyo lok adar ma an awacigi ni? -----16
46. Ngo ma timme ka ce koko na dong otyeko oo bot abili? -----16
47. Bal ma otime i kom mon ki litino ni kono bedo ning-tye
dul mo ma kiyubo me kwedo kor lokke? -----17
48. Karatac ma gicoyo iye bal ma ngat moni otimo ni
obedo gin ango? -----18
49. Abili mo bimako ngat mo keken ma nyinge okati i koko
ma gimiyo botgi ni? -----18
50. Abili mo romo loro winyo koko na nyo pe me mede ki
timo gin mo? -----19
51. Abili mo bibedo ka nainga pi kit ma loka ne tye kawot kwede - -19
52. Ngo ma aromo timo ne ka ce abili pe tye ka kwedo
kor lokke nyo galle tye kwede nyo miti pe tye me
ngiyo kor lokke? -----19
53. Aromo lwongo abili i cawa mo keken ma amito? -----19

C: TWERO KI TICI -----20

54. Myero alub cik ducu ma aa kibot abili? -----20
55. Myero awinye ki abili? -----20
56. Pwonyo lwak i kom tic pa abili obedo gin ango? -----20
57. Tic pa lutedero obedo ngo i kare me pwonyogi i kit
me tic ki abili? -----21
58. Myero acit i gang tic pa abili ka ce en owaco ni myero aciti? ---21
59. An mo atye ki lagam ducu ma abili nongo openyo? -----21
60. Abili tye ki tic mo me konya ka ce atye i peko? -----21
61. Aromo penyo abili me konya i kom lok me woo me paco?----22
62. Lwak romo mako ngat ma byek tye i kome pi timo
bal k a ce abili nongo pe? In the absence of a police
officer can the public arrest a suspected wrong doer? -----22
63. Lwak mo romo miyo pwod i kom latim bal? -----23
64. Abili myero ojuka me bedo i yub me gure nyo me
bedo i kacokke pa lwak?-----23
65. Abili romo tic ki gero me juko lwak me yubo
kacokke nyo gure? -----23
66. Awene ma abili myero gutii kwede ki jami lweny? -----24
67. Ngo ma abili myero gutim ka ce lwak dong pe tye ka
winyo lok ki dok ma nongo gitye ka bayo gweng ataa
nyo gitye ka balo jami?-----25
68. Atye ki twero ango i kare me makki? -----25
69. Abili romo gwoka i kabedo me mung nyo pe me
waco ki ngat mo keken ni gunonga -----26
70. Abili romo gwoka i katicgi keje aromo aao i cawa mo
keken ma iya mito?-----27

71. Ka ce abili okwero ni pe aa kibotgi kono, ci ngo ma myero atim? -----	27
72. Habeas corpus gonye ning? -----	27
73. Tye yo mo ma an aromo timo ne me ngeyo ngat ma gimako ni kun nongo pe angeyo kama gigwokke iye? -----	27
74. Abili myero omaka labongo waca tyen lok me makke? -----	28
75. Ka ce abili tye ki byek i koma pi timo bal ma turo cik, giromo bene mako jo me paco na? -----	28
76. Abili romo bino ganga labongo waca ki bene yenyo i Ota dok ki tero jami? ? -----	28
77. Waraga me yeny pa abili obedo ngo? -----	29
78. Tye yoo mo ma pigi teggo me aluba i kare me yenyi ki twero pa mon ma ki makogi ni? -----	30
79. Tye twero mogo ma pigi teggo pi litino? Tye. Malubbe ki cik, litino ma mwaka gi pe oo apara aryo pe gitimo bal ma turo cik. Abili pe romo makogi ento romo terogi me agwoka bot dul ma loyo lok ki ber bedo pa litino. -----	30
80. Myero kigwoka pi kare marom kwene i abili? -----	31
81. Pingo jo ma gimakogi i ceng abic gigwokogi i buc nio wa i ceng baraja? -----	31
82. Dano bingeyo ning kama atye iye? -----	31
83. Twero na obedo ngo ka ce atye ite gwok pa abili?-----	32
84. Abili romo mo diya me coyo lok doga nyo yee gin mo? -----	32
85. Twero pa ngat ma kimako ni romo balo tic pa abili? -----	32
86. Ento twero pa ngat ma adot tye i kome dwong tutwal? Ngat ma peko otime i kome ni kono? -----	33
87. Ngo ma obedo waraga me gony (bond) idog tic pa abili? -----	33
88. Bail obedo gin ang? -----	33

89. An tika atye ki twero me nongo waraga me gony pi
adot kibot abili? -----34

90. Ngo ma aromo timo ne ka ce abili okwero mina
waraga me gonyi? -----34

91. Manyuti an dong nongo atye agonya ka ce abili omina
waraga me gonye? -----34

D: KOKO I KOM ABILI -----35

92. Cik pe mako kom abili? -----35

93. Abili romo timo gin mo keken ma gin mito? -----35

94. Keti abili pe olubo cik?-----35

95. Abili romo nongo pwod ka ce otimo bal? -----35

96. Ngo ma aromo timo ne ka ce abili moni-ni pe okonya? -----36

97. Kwene dok yoo ango ma aromo cwalo koko na i kom abili? ---36

98. Ngo ma timme inge winyo koko na? -----37

99. Ka ce acwalo koko na i kom abili moni-ni, abili eno-ni mo
pe twero kwero miyo pwod i kom abili ma lawote ni? -----37

100. Aromo mede ki cwalo koko na kwene? -----38

101. Tic ango ma dul ma loyo twero pa lwak me Uganda tye
kwede me roto twero pa abili -----39

APPENDIX -----40

HURINET –U -----41

A. ACAKKI ME LOK KOM ABILI ME UGANDA

1. Abili me Uganda obedo gin ango?

Abili obedo dul tic pa lwak ma tice tye me gengo ki ngiyo bal medo ki gwoko cik ki kuc (Ber bedo pa lwak). UPF obedo nukuta macek pi Uganda Police Force. Tye ki abili ma dong kimokogi woko, abili ma pud peya kilwongogi nyo ngat mo keken ma romo lwonge i kare ki kare me miyo kony bot abili ma kipokogi i kabedo ducu me lobo.

2. Pingo watye ki abili?

Watye ki abili me gwoko ber bedo ki kuc. Tic pa abili nonge i cik namba 212 me Pen Cik me Uganda. Labolle tye macalo:

- (a) Me gwoko kwó ki jami;
- (b) Me gwoko cik ki kuc (Ber bedo pa lwak);
- (c) Me gengo ki ngiyo bal; medo ki
- (d) Me tic kacel ki lugwok ber bedo pa lutedero (cibilian) nyo lugwok kuc mukene ma Pen Cik nyo lwak omoko ticgi. Abili macalo lugwok cik-ki, tye me neno ni dano ducu, kacel ki en abili eno ni bene lubo cik iyo mo keken.

3. Cik ango ma gwoko abili?

Tye cik mapol ma gwoko abili i Uganda. Pen Cik me Uganda, Cik pa abili ki yoo me aluba pa abili ki cik mukene me aluba.

4. Tye cik mo ma kicimo en keken me gwoko abili me Uganda?

Eyo, Cik pa abili. Cik pa abili man cimo tic pa abili macalo: gwoko kwo ki jami nyo twero mukene pa dano eno ni; gwoko ber bedo pa lwak i kabedo ducu me Uganda; neno ni cik me Uganda ducu gitio kwedgi; gwoko ber bedo ki kuc; ngino ki gengo bal me timme, ki me timo tic pa mony. Bene tito ngo ma abili romo nyo pe romo timo ne, kit ma kiyubo kwede i dog tic pa abili, anga ma neno kor tic pa abili, anga ma medo rwom, pwod ango ma abili nongo ka ce otimo bal. Tito bene cik ma lwak myero gulub.

5. Lyo ango ma cik pa abili ni kitwero tic kwede me miyo pwod i kom lwak?

Bal manok ma tye i cik pa abili ni tye me konyo lwak tiyo ticgi maber. Labolle macalo, obedo bal mo madit tutwal i wilobo ducu me miyo lok goba bot abili. Man obedo bal pien abili myero pe gugal kare gi me bedo kayenyo lok ma tyen lokke pe.

6. Criminal Procedure Code Act and the Penal Code Act gubedo gin ango?

Criminal Procedure Code Act cimo yo ma abili myero gulub ki Penal Code Act cimo bal ma tye ite cik.

Ka ce bal otimme, tye yo ma myero abili gulub, man tye pi dano ma peko otimme i kome ni kacel ki ngat ma otimo bal-li. Yo magi me aluba ni nongo i Criminal Procedure Code Act. Ki tung cel, Penal Code Act cimo kit kwo ango ma cik pe yee dok ma obedo bal medo ki pwod pi lakodi tim magi. Bal bene romo nonge i cik mukene.

7. Abili tye kitwero ango?

Abili tye kitwero ma patpat ma cik cimo dok myero gutii kwedgi i yo malubbe ki cik. Piman, giromo mako dano, oonyo opotoro ki mak, yenyo kor bal, penyo lucaden ducu, kwedo lok dog jo ma byek me timmo bal tye i komgi, gengo gure ma cik pe yee gi dok gwoko cik ki

kuc (ber bedo pa lwak), ento myero gutim jami magi ducu malubbe ki cik keken. Pe giromo timmo gin mo keken ma cwinygi nyo tamgi mito. Turo cik nyo kwero tic maber obedo tim marac, turo cik dok abili eno-ni binongo pwod.

8. Dul abili adii ma tye i Uganda?

Tye dul acel keken me abili i Uganda, ento tye ki jange madwong dok ki tic ma patpat ma pigi teggo. Labolle macalo; jang tic ma neno lok kom litino ki lok me i Ot, jang tic me pwonye ki yubo pulan, traffic, jange ma loyo lok kom ngom, jange ma kwedo kor tic pa abili (PSU), jange ma tye pi lok kom lutedero, jange ma loyo lok me gengo wang pa mac ki laro jami ma romo wang woko macalo pi adwogi me mac, jange ma kwedo dok lubo kor bal, jange ma loyo lok kom gwoggi medo ki mukene mapol.

9. Abili tye ki bongo tic adii?

Abili me Uganda tye ki bongo tic mapol ma bene patpat. Kwayi bongi tic magi ma patpati nyuto dog tic ma patpat ma abili me Uganda tye kwedgi.

- Bongo tic ma alum-alum Olive Green uniform(Khaki)-pa abili ducu
- Bongo tic ma tar-pa dul pa abili ma gwoko tic ki gudi
- Te pol ma rucu wic (gimaro lwongo ne ni madoa-doa nyo kwasa kwasa)-pa abili ma pol ticgi pe i opic ento polle giruko i kare me juko gure pa lwak.
- Te pol macol manok-obedo pa abili ma loyo tic i pii
- Bongo tic macol- pa dul ma loyo lok me timmo bal nyo nek iwii alii

- Te opok -pa abili me Anti- Stock Unit Safety Unit (Abili ma gwoko kwoo me dyangi)

10. Yoo ngo ma an aromo ngeyo kwede ni latic moni-ni obedo abili nyo latic mo mukene?

Bongo tic pa abili pat ki ikin bongi mo keken, bongo tic ma dwong loyo ducu ki opica mukene mapol ruko kaki ki otok ma tye ki alama pa abili, del ki bongo gwok ma nyuto rwom/nyota ki wang tic ango ma gin tye. Abili myero bene gubed ki alama i koogi ma nyuto nyingi. Wang tic mukene pa abili ma pigi teggo tye ki bongo tic mapat, macalo jange me trafik ma giruko bongo tic ma tar ki MPPU (abili ma pol ticgi pe opic) ma giruko bongo tic ma obedo te pol ma rucu wic. Abili ducu myero gubed ki karatac tic ma giromo nyuto ne ka ce tye ka mitte.

Abili tye agonya me loko rangi i cawa mo keken ma nongo mitte. Obedo bal madit tutwal me ruko bongo tic pa abili ka ce in pe i bedo abili.

11. Jang tic adii pa abili tye i Uganda?

Abili tye ki jang tic 26 madongo ibut lobo man. Tye dictrik mapol ma abili tye iye, jang ticgi madongo medo ki ma tinotino i dictrik ma patpat me lobo man.

12. Wat ango ma tye i kin abili ki mony?

Pen cik me Uganda cimo abili myero otii kacel ki dul asikari mukene medo ki mony. Man miyo gamente me cwalo mony nyo dul mukene me asikari idog tic me gwoko cik ki kuc (ber bedo pa lwak).

Tic pa mony madit tye me gwoko wang lobo kun pa abili tye me gwoko cik ki kuc (ber bedo pa lwak) i lobo moni-ni. Mony pe bibino idog tic nikwanyo ka ce nongo abili aye olegogi me miyo kony dok kadi bed ni gin (mony) tye ka miyo kony bot abili, twero ducu me dog tic eno-ni bibedo i cing abili.

13. Lungii bal i kin gangi nyo lugwok kuc ma gamente aye pe culogi bene gubedo abili

Pe. Gin pe gubedo abili ento gikonyo koo abili ki tic. Lungii bal gubedo jo ma kitgi ber i kin gangima gudyere me konyo koo abili ki

tic me gwoko ber bedo pa lwak nyo kuc i wang ticgi. Kono ki tungcel, lugwok kuc ma gamente aye pe culogi gubedo jo matiyo pi dul tic ma patpat me gwoko kuc ma gamente oye nigi me tic kun nongo abili aye ngiyo nyo roto kor ticgi.

14. Ngato mo keken tika romo bedo abili?

Ngato mo keken romo bedo abili. Ento, myero ibed ki jami ducu ma mitte me donyo i rwom moni-ni. Jami ma mitte me donyo atir i abili tye macalo; dano eno-ni myero obed anywali me Uganda; myero obed ikine mwaka 18 o kwede i 25; myero pe obed ngat ma tye ki lok mo keken i kome me timo bal nyo kong obedo i okol pi timo bal; myero obed ngat ma kite ber dok myero obed ki waraga pa latela me wang tice; myero nongo otyeko kwan me cinia abicel; myero kome obed yot labongo two mo keken. Jami ma mitte pi rwom ma malo tye patpat, dok lubo rwom acel acel ma nongo ngato moni tye kamito ne-ni.

15. Aromo donyo i tic me abili me Uganda ning?

Coyo dano i abili timme malubbe ki wang tic ma mitte nyo malubbe ki lim ma tye. Kwena me coyo pol abili kare gimaro cwalo ne i gazeti kacel ki jami ma mitte ducu pi jo ma mito cone. I kare mukene, kabedo mogo tiyo ki rediyo me niango lwak ni coc bibedo i kabedo moni pi kare moni.

Tye rwom mapol ma i romo donyo jye idog tic me abili me Uganda: Ento ma magi aye polle tye:

1. Rwom namba acel pa abili ma nongo pud peya kimoko ngat eno-ni me doko abili kikome: myero obed ki waraga kwan me cinia abicel;
2. Abili ma tye ki rwom me gweng adek ma kine okube ma tar: myero obed ki waraga kwan me univaciti.

16. Pwonye ango an abinongo macalo abili?

Ibinongo pwonye ma tero kare me mwaka acel wek kimoki me doko abili kikome. Ka ce dong i tye katic macalo abili, tye pwonye mukene ma bene bedo ka timme me medo ngec i kom gin moni

nyo ka ce abili moni ni kimito kope woko i dog tic mukene. I binogo pwonye i kabedo me pwonye macalo gang pwonye pa abili ma tye i Kabalye- Masindi nyo Olilim. Jang tic ma patpat pa abili.

17. Watye ki abili ma oromo?

Pe. Malubbe ki yub pa lobo ma guribbe, abili acel myero ogwok dano pyera angwen wiya abic (45). Kumbedi, Uganda tye ki abili ma romo nencalo 41,072 pi lwak ma welgi tye milion pyera adek wiya adek (33).

Ka ce i neno maber, wel abili me gengo ki yenyo bal nyo gwoko cik ki ber bedo pa lwak tye manok. Man obedo peko pien, kadi bed ni pire tek me tic ki abili ducu, yupe myero otimo iyo me ngec ma lamal tutwal me neno ni abili ne gunongo pwonye maber madok bene tero kare malac ki cente bene madwong.

18. Mon bene tye i abili?

Eyo, mon tye ma romo wel 7106, ma pacene tye apara abiro (17%). Mon mapol bene kitye kacuko cwinygi me donyo i abili.

19. Abili ma mon gitye ki tic mapat?

Pe. Abili ducu romo tiyo tic marom aroma malubbe ki rwom nyo jang tic ma gitye iye. Ento, mon aye pol kare maro tic i kom mon lawotgi nyo jo ma peko me anywar me rwate i butu otime i komgi nyo gero me i Ot. Jang tic ma loyo lok kom litino ki lok me paco en aye neno lok me turo twero pa litino ki mon, dok kimito ni jang tic man obed pa mon pien jo ma peko nongo otime i kome ni pol kare bedo agonya me lok ki abili ma mon. Ma cokcoki, kadi bed kumeno, abili ma coo bene kitye kacuko cwinyigi me donyo iye.

20. Tye gum ma kimiyo bot jo mukene me donyo i abili?

Pe. Pe tye cik ma cimo ni dul moni tye ki gum ma loyo luwotgi i abili me Uganda. Coo ki mon ducu tye ki gum marom i kare me donyo i abili.

21. Pingo pire tek tutwal me bedo ki dano ma patpat medo ki jo ma rwomgi lapiny i abili?

Pire tek ni abili myero obed ki coo nyo mon ma kingi orupe dok coo nyo mon ma aa ki i dini ma patpat, kwo ma patpat, kaka ki lwak ducu me nyuto kit ma atir me cwako dongo lobo wa. Man medo niang ki tam pa lwak ma patpat ki kit me lokgi, ma konyo jwayo tim me cac ki apokapoka.

22. Rwom ango ma patpat ma tye i abili?

Rwom ma dong tidi loyo ki i abili cakke ki i kom abili ma dong kimokogi, abili am tye ki tyen gweno aryo, abili ma tye kit tyen gweno adek, abili ma tye ki gweng acel, abili ma tye ki gwengi aryo, abili ma tye ki gwengi adek ma pe kikbu kingi, abili ma tye ki cal owelo medo ki gweng acel, cal owelo ki gweng aryo, lalub kor komicona, komicona, lalub kor ladit ma loyo wii abili ki me agiki dong obedo laloo wii abili ducu. Dul pa abili ma giruko bongo ma tar dok gineno ber bedo pa dano ma tiyo ki gudi.

23. Abili ma trapic romo maka pi bal ma pat ki me yoo ni?

Romo. Abili ma trapic bene obedo abili kadi bed ni kimine tic me tic i gudi. Ka ce en oneni katimo bal mo keken, en romo maki macalo abili mukene timo ni.

24. Anga ma loyo wii abili?

Miniciti me lok ma paco aye loyo wii abili. Dul pa abili ducu ma patpat miyo kor ticgi bot ladit ma loyo wii abili. Ladit ma loyo wii abili aye obedo ngat madit loyo ducu i dog tic pa abili ki bene obedo ngat madit loyo ducu me kubu kin lwak. Pureciden aye yero ladit wii abili ki lalub kore ma nongo paliamen aye omoko dok pureciden aye romo kwanyo ki opice.

Cik me Uganda pe ki yoo me aluba me yero nyo kwanyo ludito ma loyo wii abili. Kare gi bene me bedo i opic eno-ni pe kimoko.

25. Anga ma ladit wii abili goyo ripot bote?

Ladit wii abili goyo ripot bot minicita ma loyo lok ma paco.

**26. Abili myero olub lok mo keken nyo lok ducu ma ladite owace
nyo dano mukene ma tye ki ngec ma ocwiny macalo Minicita?**

Pe. Abili myero gulub lok ma cik yee keken. En bicungo pi bal mo keken ma otimo kadi bed ni kiwace me timo ne. En pe bibedo ki lageng ngeye me waco ni laloc moni en aye owace me timo gin moni ma raci nyo ma pe lube ki cik. Eno-ni pe bigengo ngeye.

27. Anga ma miyo cente me tic pa abili?

Mucoro pa lwak aye kitio kwede pi tic pa abili. Gamente bene tye ki lim ma kiketo me tic pa abili.

**28. Anga ma moko kit me tic ki lim dok ki jami ango ma myero
kiket cente i komgi?**

Lumemba me Ot moko cik aye gimoko kit me tic ki lim. Minicitri me lok ma paco aye konyo abili me katiki kit me tic ki lim ma kicwalo bot lumok pa gamente me moko ne. Ni aa ki kenyo, kicwalo i Ot moko cik me alara. Inge meno, ci dong kimoko woko.

I kom cente ma kimiyo me tic pa abili ni, cente ne bedo me culo mucara, ki tic mukene macalo pwonye, kwedo kor lok, gedo macalo odii ki mukene mapol.

29. Wa ngeyo ningi ni cente ma abili tiyo kwede ni kilubo kore?

Larot kor tic ki lim pa gamente yubo buk me kor tic ki lim mwaka ki mwaka ma ci kicwalo i Ot moko cik ma ngato mo keken romo neno ne ka ce en openyo pire.

30. Cul pi kwo pa abili mo tye pien gitio tic ma tek tutwal?

Abili gitio i kabedo mogo maracu tutwal. Mukene kineko nyo kiwanu gi i dog tic. Ki gum marac, i Uganda, cul pi kwo pa abili pe tye.

31. Abili mo bedo tye i cawa ducu i dog tic?

Cik pa abili cimo kamaleng ni abili “myero obed tye i dog tic cawa ducu”. Ento eno-ni pe nyuto ni abili ne myero kigenge nongo yweyo. Ento nyuto ni kamo keken ma gitye iye, kadi bed ni gityeguruko bongo tic nyo pe, myero gulub cik. Abili pe romo waco ni “ape i dog tic” ka ce guneno bal tye ka timme nyo ma nongo kilwongogi me miyo kony.

32. Aromo coyo abili me gwoko kuca?

Eyo. I romo ka ce ber bedo ni pe tye maber. I kare mukene, lobo romo kati ki yub me gwoko kuc. I kine mukene bene, kiromoo culo lugwok kuc piri. Malubbe ki cik pa abili, ka ce i mito medo wel abili i kabedo moni ma nongo lutela me kabedo eno-ni guyee. Pi man, o biculoo cul mo manok pi kare bene manok ma nongo lube ki yup pa abili. Labolle, ka ce i tye ki yup malac, abili romo miyi kony ma oromo ento nongo in aye i biculoo. Ento ka ce kabedo ne maro bedo ki peko me kuc nyo gure pa lwak ma tye ka timme, obedo tic pa abili me cwalo lugwok kuc dok cul mo pe bibedo tye pigi.

33. Cik yee pi abili me ito mutoka kacel ki lwak nyo me gamo jami ki i cuk labongo culo pigi?

Pe tye abili mo keken ma cik yene me wot kacel ki lwak nyo gamo jami ki i cuk labongo culo ne. Abili myero gucul pi jami acata marom aroma ki lwak mukene ni.

B: TITO BAL BOT ABILI

34. Tye apokapoka i kin CIID ki CID?

CIID obedo dul madit me kwedo. CID obedo dul matidi me kwedo. CID obedo jang tic matidi me kwedo lok pa abili dok tye ite loc pa dul amdit me kwed. Dul man tye ki jang tic ma patpat me kwedo lok. Opica me jang tic man nongo pwonye me kwedo kor lok ki bal.

35. Dul me kwedi mono pat ki abili?

Ku. Opica ma gitiyo i dul me kwedi giyerogi ki i kin abili mukene me Uganda. Ento, opica magi pol kare giruko bongo cibilyan.

36. Aromo ngeyo ningi ni dano moni-ni obedo latic me dul me kwedi (CID)?

Peny ngat eno ni me nyuto waraga tice i kare me mak nyo yeny.

37. Apokapoka angó ma tye i kin bal mature cik me lobo ki bal ma tinotino ma timme i kin lwak?

Bal ma turo cik me lobo gubedo bal i kom lobo (Uganda). Bal madongo obedo bal i kom lobo nyo dano moni, piman, Uganda macalo lobo bingiyo kor balle dok bimiyó pwod bot latim bali malubbe ki yo me kot. Pien man obedo tic pa lobo (Uganda) me gwoko kwo pa lwak, dok me neno ni cik ma gwoko lwak giketo i tic. Ngat ma bitimo bal nongo tye ka teme me balo ber bedo pa lwak.

Bal ma gitime i kin lwak ki tungcel, gubedo winye ma pe i kin lwak malubbe ki cik ma kwako dog tic ki tic atima i kingi kekengi.

Ento myero kinge winye ma pe ni romo doko bal madongo nyo peko kom lwak. Labolle, i kare me laro lok kom ngom bal me nek twero bedo tye ma weko abili me bino me jukko bali pe me neno lok me winye ma pe i kin lwaki.

38. Ka ce amito tito bal bot abili, myero atim gin angó?

Iromo goyo cim oyotoyot i namba 999/112 nyo ka ce namba aryo ni pe tye kadonyo, goo cim me nono i 0800200019, 0800199199, 0800199299 pa dul pa abili ma neno kor tic pa abili mukene. Iromo bene cito i katic pa bili macok kwedi me goyo ripot pi bal ma tye-ni. Nyo, ka ce opica mo tye cok, in myero icit atir bote wek iwace ngo ma otime-ni. Ka ce i tye ka neno bal ma tye katime nyo i tamo ni ngat moni cok timo bal, bene i romo goyo ripot bot wonkom macok kwedi nyo me mako ngat ma byek me timo bal tye i kome –ni dok me cwalo en bot abili.

39. Anga ma romo goyo ripot i kom bal bot abili?

ANgat ma peko otime i kome, lacaden nyo ngat mo keken ma ngeyo lok kom bal ma otime-ni romo goyo ripot i kom bal bot abili. Abili bicako kwedo kor lokke cutcut.

40. Myero agoo ripot bot abili macok keken nyo bene aromo goyo ripot i katic mukene pa abili?

I romo goyo ripot i kom bal i katic mo keken pa abili. Ento pire tek tutwal me goyo ripot meno i katic pa abili macok ki kama bal otime iye ni pien abili bilubo kor lokke oyotoyot. Ka ce i cwalo koko i katic mo keken, abili myero ocoo waraga me koko meno dok myero gucwal wa i katic ma romo cobu lokke. Gin pe twero kwero winyo koko meno dok me waco ni gine pe otime i kabado moni-ni.

41. Abili tika twero kwero coyo koko na malubbe ki bal ma otine?

Ku, ka ce gin ma in i tye ka koko i kome ni pe tye ite cik, macalo nek, diyo dano tektek iyo me rwate i butu, yak, goro me tic nyo anywar pa abili, ki mukene mapol. Kadi bed ni abili tye ki tic mapol nyo pi tyen lok mukene pe tye kamito winyo koko ni, myero guwiny koko ni kadi ning. Myero guwiny lokki, gucoo lokke i buk me dog tic eno-ni, gumii namba malubbe ki lok kom koko eno-ni ki me mini tam i kom gin ango ma gin bitimo i kom koko nini. Ento kadi bed kumeno, ka ce adot ma in i cwalo ni pe ite cik me timo bal, macalo gamo den, abili bimini tam ma opore.

42. Keti koko na tye malubbe ki bal ma turo cik ento abili okwero/ coyo ne. Ngo ma aromo timo ne?

Imede ki cwalo koko ni bot opica ma dong orii i dog tic, dok myero idigi me keto ne i coc. Ka ce meno pe otine, myero i peny me lok ki abili ma dong tye ki ngec ma loyo ducu ki i katic meno nyo goo ripot i kot macok kwedi i kom bale no-ni. Nyo iyo mo keken, temme me nongo namba ma nyuto ni koko eno-ni kicoyo piny nyo lanyut ma cimo ni lokke kiketo i coc dok ni kigwoko maber.

43. Pire mono tek me coyo lok dog?

Eyo. Meno aye kor lok ma nongo gicoyo dok gibitic kwede macalo caden i kom ngat ma byek tye i kome pi timo bal.

44. Jami ango ma myero kicoo piny ka ce acwalo koko na?

Lok adar ma in ingeyo ni nyo ma giwaci ni aye gibicoyo piny. Pire tek tutwal ka ce i ngeyo lok adar pi wang cawa eno-ni. Ento me miyo koko, pe pire tek tutwal ni myero kong wang ma i neno bal meno. Gin ma pire tek en aye ni myero i wac lok adar. Pe i pong wii lokke ki kedo nyo ibyek abyeka nyo tamo ne atama.

Ka ce i cwalo koko ni, myero i wac nino dwe ki cawa ma gin eno-ni otine kwede. Dok myero i nen ni i tito ngo ma dano acel acel otimo: kama nongo gitye iye, ngo ma nongo gitye katimo ne, kit ma nongo ngat acel acel tye katimo kwede gin moni-ni, awano mo keken i kom dano nyo balle pa jami ma otine. Wii pe myero owil me waco gin ango ma kitio kwede me timo tim no-ni, ka ce obedo

tye. Pire tek tutwal me neno ni lok adar magi nyo gin ma otine ni giketo i coc labogno galle. Ka ce inen ni tye gin mo ma obigalo coyo koko ni, temme me neno ni opica ocoyo lokke piny.

45. Yo ango ma an atwero tic kwede me ngeyo ni abili gucoyo lok adar ma an awacigi ni?

Nge ni koko nini, nyo lok dogi ma icoyo bot abili ni, en aye obedo gin ma ingeyo. Pe obedo lok mo keken pa abili. Tic pa abili tye me coyo ne maber labongo kwanyo nyo medo gin mo keken iye. Gin mo keken ma imito keto iye cingi myero kong kicak ki kwani dok myero i yeng kwede ma pud pe iketo cingi.

46. Ngo ma timme ka ce koko na dong otyeko oo bot abili?

Koko ni ne weko abili me cako kwedo kor lokke. Kit ma nongo tic dong ocakke ni, abili romo lok ki jo ma peko otine i komgi nyo lucaden, coyo lok dog, o i kabedo ma bal otine iye ni, cwalo jami

me caden bot ludiro ma gipimo jami egu ni me niang bal ma otime ni nyo tero lyeli i Ot yat me ngiyo kor awano ne ka ce mitte, jogo lok madwong ki bot dano dok me mede ki kwedo kor lokke. Ka ce inen ni kwedo kor lokke dong otum, opica ma tye katic i kom lok man ni myero ocoo lok ducu dok ma oromo. Ka ce inen ni ripot me kwedo kor lokke nyuto ni bal otime, lok me kwed ducu nyo jami me caden kicoyo piny, karatac ma kicoyo iye bal ma ngat moni otimo ni kiyubo dok ngat ma byek me timo bal tye i kome ni kimako woko dok kitere i nyim kot.

47. Bal ma otime i kom mon ki litino ni kono bedo ning-tye dul mo ma kiyubo me kwedo kor lokke?

Eyo. Jang tic pa abili ma neno lok kom litino ki pacu aye pol kare neno lok me turo twero pa litino ki mon. Abili ma mon aye dwong i dog tic man pien pol pa jo ma nongo peko otime i komgi ni polle maro bedo agonya me lok ki opica ma mon. Ento kadi bed ni kumeno,

abili ma coo bene tye i jang tic meno. Pol pa jang tic magi winyo lok kom litino ki mon pol kare. Ento coo bene gitwero cwalo kokogi.

48. Karatac ma gicoyo iye bal ma ngat moni otimo ni obedo gin ango?

Man obedo waraga ma abili nyo langol kop yubo ma nyuto kor bal ducu ki jami ma kwako kom ngat ma byek tye i kome me timo bali.

I nge tyeko kwedo kor lok ducu, opica ma loyo lokki bingyo i lok ducu ma adar ma mitte dok bimoko ka ce caden tye ma oromo me nyuto ni bal otime dok ci coyo jami ducu i karatac ma gicoyo iye bal ma ngat moni otimo ni me winyo adot i nyim kot. Ka ce jami ducu ma kwako kom bal ma otimo ni pe kijogo, cwalo dano ma byek tye i kome pi timo bal-li i nyim kot bibedo macalo balo cawa keken. Langol kop bingino i lokke me moko ka ce bale otimo ada.

49. Abili mo bimako ngat mo keken ma nyinge okati i koko ma gimiyo botgi ni?

Ku, Pe myero gutim. Kati pa nyting keken i koko ni pe nyuto ni myero dong kimak ngat mo keken. Abili romo mako dano ka ce caden tye ma oromo me nyuto ni dano eno ni otimo bal ada.

50. Abili mo romo loro winyo koko na nyo pe me mede ki timo gin mo?

Lubo gire. Ka ce, i nge tyeko kwedgi, gunongo ni pe tye lok ma oromo me cwako bal-le, nyo bal-le pe otime wakacel, giromo loro lokke i nge miyo caden ma oromo dok i kare mukene man timme malubbe ki tam pa ladit pa gamente ma loyo wii adot ducu i kot. Ento pe giromo moko ni kwedo kor lokke romo balo cawa, nyo ni gipe geni labongo miyo tamgi ki me loro lokke labongo niangi.

51. Abili mo bibedo ka nainga pi kit ma loka ne tye kawot kwede

Pe tye gin mo ma pire tek tutwal malubbe ki cik ma mito ni abili myero obed ka niangi pi kit ma lokke tye kawot kwede. Ento kadi bed kumeno, ber me niango lakoko pi kit ma lokke tye kawot kwede ka ce pe romo balo yub me kwedo kor lokke. Obedo tici me bedo ka roto kit ma lokke tye kawot kwede.

52. Ngo ma aromo timo ne ka ce abili pe tye ka kwedo kor lokke nyo galle tye kwede nyo miti pe tye me ngiyo kor lokke?

Ka ce abili okwero mede anyim nyo tero kwede mot mot tutwal nyo pe me yee lok ma nongo kikelok botgi, ci i romo cwalo koko ni bot abili ma rwome dit loye. Abili rwom me diti romo miyo twero bot en abili ma rwome tidi ni me kwedo kor lokke dok ki me nyuto adwogi me kwede.

53. Aromo lwongo abili i cawa mo keken ma amito?

Tic pa abili dwong tutwal dok gibene nok, piman, lwak pe myero olwongi pi koko mogo ma konygi peke nyo pi lok ma tyene peke. Ento, i romo lwongo abili ka ce i tye ki peko, ka ce tim me turo cik otine nyo tye ka timme, ka ce jemo nencalo romo timme, ka ce jo moni tye ka lwony dok romo balo ber bedo pa lwak, nyo ka ce i tye ki lok ma pire tek ma i mito miyo botgi. Ento pe i romo lwongo abili pi jami ma pe rwate ki ticgi. I kare mukene, lwak maro nywaro dok lwongo abili kadi nongo gin mo keken pe otine. I romo nongo pwod pi lakodi tim magi.

C: TWERO KI TICI

54. Myero alub cik ducu ma aa kibot abili?

Ka ce obedo cik ma malubbe ki ticce. Ka i kom lok kikume, dano ducu tye ki tic me konyo abili timo ticce; tutwalle ka ce abili enoni tye ka temme me juko lweny nyo gengo turo cik nyo temme me gengo ngati mo pe me lwii ki ite loce. Me lok adar, ka ce i tye ki ngec i kom bal me turo cik, obedo tici me cwalo lokke bot abili. Obedo bene tic pe me gwoko lutim bal nyo lutuu cik. I tye bene ki tic me miyo caden i nyim kot ka ce i ngeyo nyo ka ce i neno gin mo macal ki bal me turo cik.

55. Myero awinye ki abili?

Eyo. Ka ce abili okwayi ni i konyogi iyo ma rwate ki cik, macalo bedo lacaden me mako ngat mo nyo ngiyo i Ot, myero i cit i mii kony. Abili tye ka cuko cwiny anywali lobo me konyogi me gwoko cik ki kuc (ber bedo pa lwak) i puroguram gi me pwonyo lutedero kun nongo yub man tye ite jang tic ma loyo lok kom lutedero. Jang tic pa abili ma patpat i lobo man tiyo ki opica ma tye cok ki lutedero iyo me dog tic.

56. Pwonyo lwak i kom tic pa abili obedo gin ango?

Man obedo yub pa abili ma yenigi ki lutedero me tic kacel me gengo bal ma turo cik ki pe pa kuc i kin lwak.

57. Tic pa lutedero obedo ngo i kare me pwonyogi i kit me tic ki abili?

- Nywak ngec ki abili me konyo gwoko kuc i kabedo moni-ni
- Bedi kacel i kacokke nyo laro lok ki abili ka ce kilwonge
- Cwalo lok me turo cik kit ma tye kwede ni ki awene ma timme kwede.
- Dot jo ma kwogi pe gene
- Nyut tim me camcana kamaleng i ikin gangi
- Co lok dogi bot abili i nge cwalo adotgi.
- Citi i kot ka ce kilwongi

58. Myero acit i gang tic pa abili ka ce en owaco ni myero aciti?

Eyo. Pire tek me winye ki abili ento konye pe ka ce abili pe tye ka mito maki iyo ma opore. Myero ibed ki ngec ni, ka ce en tamo ni i tye ki ngec ma romo konye me juko bal ma turo cik, nyo ni myero kipenyi, myero maki otime iyo malubbe ki waraga ma gicoyo. Nikwanyo ka ce meno otime, pe giromo diyi me cito bot abili.

59. An mo atye ki lagam ducu ma abili nongo openyo?

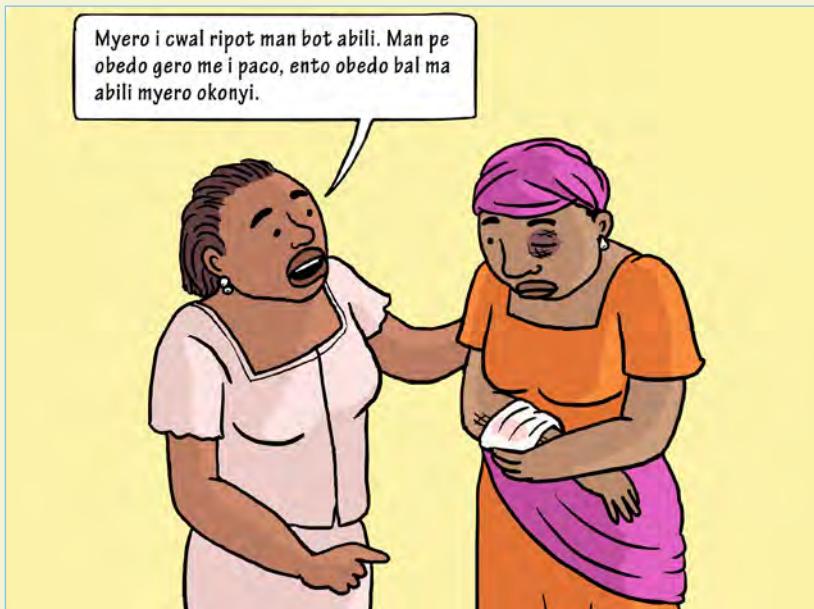
Itye ki twero me ling alinga. Ento, pol kare, pire tek me gamo lapeng iyo me mwolo dok atir ki myero iwac bot abili lok ducu ma i tye ki ngec i komgi. Ka pe i ngeyo gin mo, abili pe romo diyi me coyo lok mo keken, nyo keto lok lok i dogi. Ento ka ce ki tye kapenyi macalo ngat ma byek tye i kome pi timo bal, nyo inge maki, myero pe iwac gin mo keken nikwanyo miyo jami ma kwako komi (nying ki kabedo). Pire bene tek boti me neno ni ngat mo obedo tye kwedi ka ce nongo kitye kapenyi.

60. Abili tye ki tic mo me konya ka ce atye i peko?

Eyo. Abili tye ki tic me miyo konya bot dano ducu.

61. Aromo penyo abili me konya i kom lok me woo me pac?

Eyo. Ka ce jami ma tye ka timme ni romo doko tim me gero macalo lweny, peko me lim ki me tam. Abili myero okonyi dok pe oryemi kun nongo waco ni pe obedo lok pa lwak nyo ni romo kelo bal.

62. Lwak romo mako ngat ma byek tye i kome pi timo bal k a ce abili nongo pe? In the absence of a police officer can the public arrest a suspected wrong doer?

Ngat mo keken romo mako latim bal dok cwale bot abili. Ento, pe i romo goyo latim bali nyo keto awanu i komgi. Lwak tye ki twero me gwoko kwogi aye, ma gilwongo ni twero me gwoko kwo na, ento myero itii kwede iyo maber. Pe myero odok gojo tung cel keken nyo me bedo ka timo-tim malik. Abili ma biyee gin man me timme romo nongo pwod nyo kiromo tweyo bene pi bal ma turo cik.

63. Lwak mo romo miyo pwod i kom latim bal?

Pe. Wa abili bene pe romo miyo pwod mo keken bot i kom ngat ma byek tye i kome pi timo bal. Man obedo tic pa Ot kot malubbe ki cik. Lwak pe ki twero mo keken me miyo pwod.

64. Abili myero ojuka me bedo i yub me gure nyo me bedo i kacokke pa lwak?

Pe. Ngat mo keken myero pe ojuki me bedo tye i gure ma pe kelo ayela. Cik namba 29 me Pen cik me Uganda miyo twero bot dano ducu me yubo gure ma pe kelo ayela. Ento abili myero kiniangi ma pud peya gure ne ocakke. Malubbe ki cik pa abili, abili romo keto gure nyo kacokke ma pe nongo lube ki cik. Cik man bene cimo ni gure mo keken ma romo kelo ayela yela pe mitte pien nongo turo cik. Kadi bed ni twero tye me juko jemo mo keken, abili myero pe gujuk kacokke ma pe ki ayela pien ni giromo bedo ki; keti jo ma pe cwako gamente nyo pien ngat moni owacigi me timo.

Ki tung cel, abili tye ki tic me neno ni kwo pa lwak obedo maber labongo ayela yela mo keken. Gitye ki tic me konyo anywali lobo ducu me niang twerogi me yubo kacokke ma pe kelo ayela yela i kom lwak .

65. Abili romo tic ki gero me juko lwak me yubo kacokke nyo gure?

Romo. Ka ce cawa ma nongo abili ma tye ki ngec ma ocwinyi nongo omiyo pi kacokke eno-ni me giko kun nongo lumemba pe gulubo. Abili eno-ni “romo timo gin mo keken me keto dano ducu....nyo mako gi woko.”

Ka ce ngat mo otemo jemo i kom abili, ci en romo tic ki gero ento gero mo ma opore me juko jemo mo keken. Abili pe tye me miyo

pwod i kom lwak, pi man, timgi ducu myero obed ma opore ki gero myero gitii kwede macalo yo me agiki me guro lwak.

66. Awene ma abili myero gutii kwede ki jami lweny?

Jami lweny myero gitii kwedgi keken i kare ma nongo lok moni dongo odoko ma lyet tutwal. Myero gitii kwedegi i kare me gengo kwo pa ngat acel acel nyo jo mukene i kom tim ma kelo bura nyo too nyo awanu mogo ma dongo nyo me gengo bal moni madit tutwal ma dok romo kelo peko me too i kwo pa lwak.

Iwii lobo ducu, tic ki kwi maracu nyo jami lweny macalo muduko gibitiyo kwedgi ma nongo gin mo keken dong pe me gwoko kwo pa lwak .

67. Ngo ma abili myero gutim ka ce lwak dong pe tye ka winyo lok ki dok ma nongo gitye ka bayo gweng ataa nyo gitye ka balo jami?

Abili myero gutim tek me gwoko kwo ki jami ento tye yo ma myero gukwany me timo jami magi.

Mukwongo, myero gipoo wii lwak me ketoo ki cawa myero kimii bot lwak me lubo ne. Ka ce lwak gukato cawa ma nongo kimiyo ni, ci abili romo tic ki gero me ketogi woko. Gero man myero obed ma opore ki ngo ma tye ka timme ni. Ci kwi nyo jami lweny mogo kiromo tic kwedgi keken macalo odoo (baton) nyo pii akira (tear gas). Abili myero gutii ki jami ma pe kelo peko i kom dano nikwanyo ka ce jami ne pe romo cobu peko moni-ni.

Ka ce abili gucako bayo ricac, myero gutim meno pi gwoko kwogi keken nyo kwo pa jo mukene medo ki jami. Kadi bed ni gin nongo tye ka bayo ricac, myero guteme me juko ento pe me neko. Yo ma pire tek me juko lwak aye obedo poro lok ki jo ma tye kadore ni, pe me tic ki gero.

68. Atye ki twero ango i kare me makki?

- Ngat mo keken ma kimake gibimine ngec, i cawa me mak enoni; tyen lok me makke ki pwod ango ma tye pire.
- Gibipoyo wiye pi twero ne me nongo langol kop nyo yub mukene pa lapirida me kot ki bene gibimine kare ma oromo me nyamo lok ki ngat ma obicung pire ni.
- En bipoyo wii jo me paco mere pi mak ma otime ni ki kabedo ma gibitere iye ni.
- Ka ce twero, lagony dwon bibedo tye i kare me penyo lok dog.

- Ngat mo keken ma gimako gibikele i nyim kot i kine wang cawa 48 labongo keng.

69. Abili romo gwoka i kabedo me mung nyo pe me waco ki ngat mo keken ni gunonga

Pe. Abili myero guwaci kama gitye kateri iye ni ma dok myero obed kabedo ma gigwoko dano ki me waco bot lupaco ni kama in i tye iye. Ka ce inen-ni abili dong otyeko tweyi woko, ber bedo ni ki gwoko twero ni doko ticgi. Ka ce i nongo awanu mo nyo twero nip e gitye kaworo nyo turo ne, ci abili aye bicung pi jami egu ducu. Mukene, buk coc pa abili ni binyuto cawa ma gikeli kwede me gamo lapeny ki ma gimaki kwede. Man bene bibedo tye i buk pa abili ma tye ka kwedo lokki ni. Buk madit me gang tic pa abili bene binyuto nying jo ducu ma gimakogi i nge wang cawa 24 ma okato ni.

Me agikki, kadi bed ni i tye ki twero me nono pi lapirida ni i kare me winyo lokki ne, gonye ni polle obedo tici, ni bene luremi ki wadi ni myero gunge dok gubed agonya me oo i kabedo ma i tye iye ni.

70. Abili romo gwoka i katicgi keje aromo aao i cawa mo keken ma iya mito?

Ka ce gimaki pi tyen lok adar, ci giromo gwoki i okol. Ka ce abili olwongi me gamo lapeny ki botgi, in myero inen ni i winye dok i konygi ki lok ma gin tye kayenyo ne ni. Ento lapenye myero otime oyot oyot dok iyo maber labongo tero kare malac. Abili pe myero guwek ibal kare ni igang ticgi labongo cubo lokke.

71. Ka ce abili okwero ni pe aa kibotgi kono, ci ngo ma myero atim?

Peny abili mo keken ma tye idog tic i opic eno-ni me titi pingo gitye kagwoki labongo lagam mo keken nyo peny me lok ki abili ma loyo dog tic eno-ni.

Dok ma pire tek, lapisida ni, wati nyo laremi romo cito i kot ma malo cutcut me coyo waraga kwac me kelo kom in kikome i kot wek kigonyio.

72. Habeas corpus gonye ning?

Man obedo lok macon tutwal dok obedo yo ma tye atir me gengo gwoko dano i okol iyo ma pe opore. Gonye ni “kel kom dano ni kikome” Kot ducu- ma malo nyo madit loyo ducu, tiyo i kom lokke oyotoyot. Ka ce kot onongo waraga ma nyuto ni ngat ma peko otime i kome ni ni tye i okol pa abili, kot bipenyo abili me kele oyotoyot i nyim kot dok me gonyeo ka ce twece nongo pe obedo iyo ma opore. Ka ce twece nongo obedo iyo ma turo cik, ci kot romo cimo ni myero kicul ngat ma peko otime i kome ni.

73. Tye yo mo ma an aromo timo ne me ngeyo ngat ma gimako ni kun nongo pe angeyo kama gigwokke iye?

Cwal ripote bot dul ngec ma loyo twero pa lwak me Uganda nyo dul mo keken ma tiyo i kom lok me twero pa dano. Giromo konyi yenyo kama ngat ma gitweyo ni tye iye. I romo bene cwalo lokke bot abili ma tye ki rwom ma malo.

74. Abili myero omaka labongo waca tyen lok me makke?

Pe. Abili myero owaci tyen lok me makki. Abili romo mako dano ka ce tye gin ma nyuto ni makke myero otime. Labolle, giromo mako ngat moni ka ce kinongo katimo gin moni ni ma tye kamaleng ma turo cik; nyo ka ce kwed ducu nyuto ni ngat eno-ni cinge okato madwong i kom lokke; nyo ngato mon-ni tye ka konyo ngat mukene me timo bal ma pudi gine pe otime, i cawa eno-ni nyo i nge ma dong bal-le otime. Mak myero otime pi tyen lok ma adar. Pe giromo mako ngat moni pien ni nyinge okati i kin jo ma byek tye i komgi pi timo bali. Gin mo ma kato kenyo myero obed tye macalo jami me caden me wek mak otime.

75. Ka ce abili tye ki byek i koma pi timo bal ma turo cik, giromo bene mako jo me paco na?

Pe. Adot pe mako dano i gurup. Ngat acel acel bedo ki bal-le dok winyo lokke bilubbe ki tim ma en otimo ni pe pi tyen lok ni winye tye i kingi nyo ni wat tye ki ngat mukene ma byek me timo bal tye i kome ni. Twero me bedo agonya pa ngat moni pe giromo kwanyo ne woko nikwanyo pi tyen lok malubbe ki cik dok ma opore.

Abili pe romo buro Iwak me paco nyo luremi dok me tweyogi macalo yo me cobu lokke. Lakodi twey়ো dano ma kumaní romo doko timo bal mo madit ma cik pe yee matwala nyo romo bedo lok marac me kwalo dano ma pe rwate wakacel.

Kadi bed ni lokke dong tek marom kwene ma abili tye ka temme me cobu ne ni, pe giromo tic ki yo ma pe opore me diyo ngat ma byek tye i kome me jalo nyo waco gin mo keken. Jo me paco ma giromo makogi aye gubedo jo ma gitamo ni oloto gutimo bal bene.

76. Abili romo bino ganga labongo waca ki bene yenyo i Ota dok ki tero jami? ?

Timme manok tutwal. Ipol kare, giromo donyo ka ce i lwongogi. Ka ce abili tye ki byek ni in i tye kagwoko ngat ma byek tye i kome pi timo bal latim bal kikume, ni i kwalo jami nyo ni i tye ka kano jami lweny iwii alii i gangi, giromo donyo i gangi ki waraga nyo labongo waraga me yenyi ma aa kibot langol kop. Ento, ka ce ngat ma byek

tye i kome pi timo bal nyo latim bal kikume nyo jami moni mitte ni kikwanyo oyotoyot pien nongo lworo tye ni twero rwenyo ka ce pe itimo gin mo oyotoyot, abili romo donyo i Oti labongo waraga me yenyi.

77. Waraga me yenpa abili obedongo?

Waraga man obedodo cik ma kot miyo bot abili me donyo dok me yenyo i Ot ducu. Gangi ki opic pa dano obedodo kabedo ma pigi teggo tutwal ma lagwok kuc mo keken pe romo donyo iye labongo tyen lok mo ma ocwiny maber. Cik cimo ni ngat mo keken ma mito donyo myero otit pingo en obituro twero eno-ni. Abili myero ocit bot langol kop me tito pingo en tamo ni jami, karatac nyo dano tye i Ot eno-ni ma romo konyogi ki yenyo kor bal moni-ni. Ma pud peya lagwok kuc moni-ni odonyo, myero gunyuti waraga me yenye. Ci inge eno-ni, myero gugwoke matek pe me balo jami mo keken.

78. Tye yoo mo ma pigi teggo me aluba i kare me yenyi ki twero pa mon ma ki makogi ni?

YTy. Labolle, dako ma tye ki twero keken aye romo yenyi kom dako lawote. Medo i kom meno, ka ce mon kitye ka gwokogi i buc pa abili, myero kigwokgi pat ki coo..

79. Tye twero mogo ma pigi teggo pi litino?

Tye. Malubbe ki cik, litino ma mwaka gi pe oo apara aryo pe gitimo bal ma turo cik. Abili pe romo makogi ento romo terogi me agwoka bot dul ma loyo lok ki ber bedo pa litino.

Yo me penyo, mako ki gwoko litino ma mwaka gi tye i kine me mwaka 12 oo kwede i mwaka 18 nonge i cik ma kwako litino. Litino tye ki twero ma pigi teggo ma abili myero otee gi iyo mapat ki jo mukene ni.

- Abili romo ciko dok gonyo latin, nyo romo cobu lokke labongo lubo yo me cik.
- Ka ce kimako latin, jo macalo lunywalgi nyo lumii kony botgi myero gipoo wigii cutcut dok myero gubin i gang tic kagamo lapeny ma patpat ma nongo mitte.
- Litino myero kiminigi waraga pe me bedo i buc mulubbe ki lok dogi (cikke ni gibibedo kawire i kot) nyo cikke pa lunyodogi, nikwanyo ka ce gin mo marac tutwal twero timme i kom latine.
- Ka ce lunyodogi peke, gin mo marac romo timme i kom latine, onyo ka ce tye lok mo matek tutwal ma gengo miyo waraga me bedo i buc ma woko, ci latine myero kicwale i kabedo me gwoko litino nyo i kabedo mo maber me gwoko dano nio wang ma nino me kot bene oromo.
- Litino myero gigwokgi pat ki jo madongo ki dok bene cawa me gwokogi tye manok tutwal i buc ma nongo giwoti kuro ki cawa me terogi i nyim koti.
- Cik ma tye en aye ni abili kacel ki kot myero gutim jami ma pe diyo kwo pa litino iyo mo keken, dok ni yo mukene me tweyogi obedo gang ma gigwokogi iye ni dok bene myero obed tam me acel i kin jami ducu me atama ni.

80. Myero kigwoka pi kare marom kwene i abili?

Malubbe ki Pen cik me Uganda, cawa madit dong loyo ducu obedo cawa 48 ma ngat moni myero kigwok kwede i abili. Ma pud cawa 48 oromo, myero nongo dong kiteri woko i nyim kot. Medo i kom meno, malubbe ki cik pa abili, ngat ma kimakke ni myero bene ocoo waraga me gonye bot langol kop ma pud cawa 48 oromo. Ka ce pe guturo cik, langol kop myero omii twero me gonyogi woko.

Abili madwong pol kare maro timme atata kun nongo gwoko lumabuc iyo ma pe lube ki cik macalo yoo me “yenyo gin me atima i komgi”. Labolle, opica eno-ni romo waco ni, pud gitye ka kwedo kor bal kacel ki gwoko ngat ma byek tye i kome ni nio wang ma lokke otum. Lakodi tim eno-ni obedo turo cik, ento, – pe tye tyen lok mo keken ma abili myero owac pi gwoko ngatimoni ni pi wang cawa ma kato 48 labongo tero ngat eno-ni i nyim kot.

81. Pingo jo ma gimakogi i ceng abic gigwokogi i buc nio wa i ceng baraja?

Ka cawa 48 pa ngat ma gimako ni bitum woko i kine me ceng abicel ki cabit, ci ngat eno-ni gibigwokke i okol pien kot nongo pe tiyo inino egu ni nyo i nino mogo madongo. Man nyuto ni lok kom dano eno-ni pe giromo winyo ne nio wa i nino ma kot cako tic kwede.

82. Dano bingeyo nining kama atyey iye?

Cik tye me konyo ngat mo keken ma tye karweny woko. I nge maki cutcut, abili myero gutim

jami mapol. Myero guwek ipoo wii lapirida ni-ma megij nyo ma aa kibot gamente me Uganda tutwalle ka ce lokke obedo gin ma turo cik me lobo. Myero gupoo wii ngat acel me pacu ni nyo laremi ma i geno pi kabedo ma gitye ka gwoki iye ni. Jami magi ducu giketo ite cik me gengo abili me turo cik me dog ticgi. Ka ce abili pe gulubo cik magi, cigi bigamo lapeny wa i nyim kot .

83. Twero na obedo ngo ka ce atye ite gwok pa abili?

Abili myero pe ogoyi, pe odongi, oburi ma nongo i tye i buc. Malubbe ki cik namba 24 me Pen cik me Uganda, obedo turo cik bot abili me wuno ngat mo keken nyo miyo gero ki tim ma dwoko rwom pa dano piny. Malubbe ki cik namba 25 me cik pa abili, koko gibicwalo ne bot langol kop dok gang tic eno-ni bicung pi timme ma en otimo. Malubbe ki cik me gengo ki kwero tim me pwodo dano, pwodo dano obedo tim ma turo cik dok abili ma otimo tim eno-ni, kiromo tweye i buc pi mwaka ma romo apara abic nyo me culo cul iwel me milyon abiro ki alib miya aryo nyo timogi ducu.

84. Abili romo mo diya me coyo lok doga nyo yee gin mo?

Pe. Abili tye ki twero me penyi ento pe me diyi waco gin mo keken ma ipe ki ngec iye, gin mo keken ma pe imito waco ne, nyo me yee lok kom bal ma nongo pe i timo. Abili bene pe myero ku-uni ka ce i tye i buc- eno-ni obedo turo cik dok abili meno kiromo tweye woko nyo mine culo cul pi tim ma en otimo ni.

85. Twero pa ngat ma kimako ni romo balo tic pa abili?

Twero pa ngat ma kimako ni pe twero balo tic pa abili. Abili tye ki twero ma cik aye cimo me tic iyo maber ki me woro twero pa dano idog ticgi. Abili myero gumak jo ma byek me timo bal tye i komgi keken. Pe giromo timme macalo ngat eno-ni dong gunongo ni otimo bal adar nyo me miyo pwod i komgi. Eno-ni obedo tic pa kot. Medo i kom mano, jo ma tye i okol myero kigwokgi i kom lok goba ducu ki tim maracu. Man aye oweko “dic” tye. Pe gubedo dic matwala, ento gubedo yoo ma kimoko me konyo dano ducu me nongo kony ma opore i Ot kot.

86. Ento twero pa ngat ma adot tye i kome dwong tutwal? Ngat ma peko otine i kome ni kono?

Jo ma pol tamo ni ngat ma peko otine i kome ni pe gitye ka gwokke maber. Ento lobo nongo ocung pi ngat ma peko otine i kome ni. Lobo konyo ngat ma peko otine i kome ni ki yenyo latim bali. En aye oweko lobo cwalo langol kope pi cungu pi ngat ma peko otine i kome ni i nyim kot. Lobo bimiyo pwod bot ngat ma otimo bal ma turo cik macalo yoo me culo ngat ma peko opoto i kome ni. Ento ngat ma adot tye i kome ni cung pire kene. en romo bedo labongo bal mo keken i kare mukene. Piman, me konyo lobo tic ki twero ne iyo maber i kom ngat acel ma myero ogeng ngeye, cik dong tye kikony me nono ma aa kibot lungol kop pa gamente pi ngat ma nongo ki tweye pi timo bal ma dongo macalo nek, temo turo gamente, mako dano tektek iyo me rwate i butu, lilo litino ki mukene mapol.

87. Ngo ma obedo waraga me gony (bond) idog tic pa abili?

Bond obedo yub me gonyo ngat ma byek me timo bal tye i kome kun nongo pud kimede ki yenyo kor lokke. Yub me gonyo dano ni tye me nono labongo cul mo keken. Malubbe ki cik pa abili cik namba 38, cul mo keken pe gibiculo ne bot abili ma tye idog tici pi gonyo lamabuc ma byek tye i kome pi turo cik me lobo ni. Wel ma tye i karatac me gonyi myero gicul i Ot kot ma nongo gimoko ni bal optimme ento pe bot abili moni-ni. Jami ma mitte pi lok me gony man romo bedo macalo bedo kabino i abili malubbe ki nino dwe ma gimoko ni. Ka ce pe gilubo cik me gony man, abili romo mako ngat ma byek tye i kome me timo bali odoce dok teri wa i nyim kot.

88. Bail obedo gin ango?

Bail obedo gin me ajenga, macalo culo wel cente mo nyo cikke mo ma aa kibot ngat ma gene, ma timme pi gonyo ngat moni ki i buc kun nongo gicoyo waraga bot Ot kot. Man romo bedo kom cente kikume nyo mok me cul lacen. Gin ma gjengi ni bedo macalo mok pi dano ma mak tye i kome ni me cito i kot.

89. An tika atye ki twero me nongo waraga me gony pi adot kibot abili?

ADano romo lego ni myero gigonye woko. Ento, i kare mukene abili romo kwero gonyi ka ce gitamo ni pire tek pi ber bedo nyo pa jo mukene nyo ka bale nongo obedo bal madit ma dok bene gitamoni in i romo balo kwedo kor lokke woko nyo yeny mo keken ma kwako kom lokke. Obedo ineno pa abili me mini nyo kwero mini gony.

Waraga me gony ma gimiyo bot ngat ma adot tye i kome ni pe gimiyo ka ce adote obedo bal madongo.

90. Ngo ma aromo timo ne ka ce abili okwero mina waraga me gonyi?

I romo coyo waraga bot kot cutcut pi gony i nge cawa 48 ma gityeyi kwede ni.

91. Manyuti an dong nongo atye agonya ka ce abili omina waraga me gonye?

Pe. Myero i mede kilubo jami ma mitte i waraga eno-ni, Labolle, ka ce i romo cito ki bal nyo pe.

D: KOKO I KOM ABILI

92. Cik pe mako kom abili?

Pe tye ngat mo keken ma cik pe mako kome. Abili myero gulub cik dok kwogi obed malubbe ki yo ma tye i Pen cik me Uganda. Jami ducu ma abili timo ni myero obed malubbe ki cik. Ka ce pe gulubo, cik bimakgi.

Abili myero obed ngat ma mwol, otii ki lok adar, myero olub cik, myero obed ngat ma winyo lok dok obed ki woro.

93. Abili romo timo gin mo keken ma gin mito?

Pe. Giromo timo jami ma cik yee keken. Kikom lok adar, cik makogi matek tutwal. Man nonge i Pen cik me Uganda, cik pa abili, ki cik ma gipwonyo kwede abili me tic, yo me aluba ma nonge i cik ma kwako lok me turo cik medo ki cik mukene mapol nyo cik ma ot kot omiyo.

94. Keti abili pe olubo cik?

I romo dote bot ladite nyo ladit wii abili ducu, malubbe ki bal ma en otimo-ni. Ka ce lokke bedo me turo twero pa dano, i romo bene cwalo lokke bot dul ma loyo twero pa lwak me Uganda nyo dul mukene ma tye pi twero pa lwak i kabedo macok kwedei. Pire tek me coyo koko ni piny dok me nongo ricit.

95. Abili romo nongo pwod ka ce otimo bal?

Eyo. Abili romo nongo pwod macalo dano mukene bene ka ce en oturo cik. Cik pa abili tye ki yo mogo me aluba pa abili dok ki pwod ma abili twero nongo ne ka ce en oturo cik mo. Abili romo nongo pwod i Ot cik mogo ma titino pi turo cik macalo anywali mo keken me lobo ni.

96. Ngo ma aromo timo ne ka ce abili moni-ni pe okonya?

AAbili mo keken myero pe otur cik me dog ticce, nyo ogalle me timo tic ma en myero otimi. Ka ce inen-ni en otimo gin ma kumeno, ci i romo cwalo koko ni i kome.

97. Kwene dok yoo ango ma aromo cwalo koko na i kom abili?

ANgat mo keken ma tye ki koko i kom abili romo cwalo koko bot dul pa abili ma ngiyo kor tic pa abili mukene. Dul man nonge i but lobo ducu me Uganda.

I romo bene cwalo koko ni bot abili mukene ma ngece dit loyo ma i tye ka koko i kome-ni. Labolle, Ladoo wii abili ducu me dictrik, nyo Ladoo wii abili ducu me but lobo eno-ni medo ki mukene ma kato kenyé. Koko bene giromo cwalo ne i nyim kot pa abili ma winyo lok me timo bal ducu.

I romo cwalo koko ni bot dul ma malo kun nongo i tiyo ki gi-kupu ngec iwii yamo macalo email, goyo cim, wot atir i gang tic ma megii, nyo coyo waraga.

98. Ngo ma timme inge winyo koko na?

Gibi cako kwedo kor lokke dok ka ce ginongo ni koko ne obedo lok adar, myero inge ni jami magi ma pinyi bitime; juko ticci matwala, dwoko rwomi piny, juko ticci pi kare mo manok, kwayo kica ki ciki.

Ka ce ginongo ni bal me turo ciki obedo lok adar inge kwed, abili eno-ni gibitere woko i nyim kot.

Ento ka ce kwed ne pe nyuto ni abili ne otimo bal ma turo cik, ngat ma ocwalo koko ne-ni myero gipo wiye i yo ma opore.

99. Ka ce acwalo koko na i kom abili moni-ni, abili eno-ni mo pe twero kwero miyo pwod i kom abili ma lawote ni?

Meno timme i kare mukene, ento lokke pe myero ogik kinyo. I romo cwalo koko i kom abili ma ger nyo ma kite pe ber, ma pe lubo cik me dog ticce, nyo turo twero me tic ki cik pa abili bot abili ma

ngece dit i dog tic eno-ni nyo ka ce meno pe olare, i romo coyo, nyo goyo cim bot dul ma loyo twero pa lwak me Uganda nyo dul pa abili ma ngiyo kor tic pa abili mukene i namba cim 0800 200019, 0800199199, 0800199299 nyo ka ce lokke lube ki turo twero pa dano, myero kicwal ngec bot dul ma loyo twero pa dano me Uganda.

100. Aromo mede ki cwalo koko na kwene?

Ka ce pe i mitto nyo i romo cwalo koko ni bot abili, nyo bot langol kop macok kwedi, i romo cito bot dul ma patpat ma gitayo i kom lok me twero pa dano ma gimokogi me tic. Me cwalo koko me turo twero pa dano, i romo cwalo koko ni bot dul ma loyo twero pa lwak i Uganda. Pi lok malubbe ki tim me camcana, i romo cwalo lokke bot ladir pa gamente ma loyo lok i kom tim me camcana nyo bot ladir pa gamente ma loyo wii adot ducu i kot. Dul magi bineno i lokki ne, ngiyo kore dok ki twero ma gin tye kwede –ni, romo miyo pwod i kom abili moni-ni, miyo twero me gonyo dano moni-ni ki i buc, nyo me miyo cul mo bot ngat ma peko otimme i kome ni. Kadi bed kumeno, koko i kom abili bene giromo cwalo ne i kot mogo ma tinotino .

101. Tic ango ma dul ma loyo twero pa lwak me Uganda tye kwede me roto twero pa abili

Dul man tye ki jange ma winyo lok kom koko mapol, me kwedo ki lupidida ma ngiyo koko me turo twero pa lwak. Medo i kom winyo koko pa lwak, dul man bene romo kwedo kor lok labongo nongo tam ki bot ngat mukene. Dul ma tye ki twero me tic malubbe ki cik namba 52 me Pen cik me Uganda. Piman, ka ce abili mo oturo twero ni, i romo cwalo koko ni bot dul man, ma wekogi cako ngiyo kor lokke woko.

Inge tyeko yenyo kor lokke, dul man romo kati ki lagam me medo ki tero lokke wa i kot, miyo waraga ma ciko ngat eno-ni, poro lok, tero ngat eno-ni i nyim ladit pa gamente ma loyo wii adot ducu i kot me miyo pwod bot ngat eno ni, cul ki mukene mapol.

Dul man bene tye ki twero me limo, ngino, ki neno Ot okol wek okony lubo cik me twero pa dano.

APPENDIX

SUMMARY BY GENDER AS AT 30/9/2013(UPF 2013)

RANK	MALE	FEMALE	TOTAL
IGP	1		1
D/IGP	1		1
AIGP	12	2	14
SCP	12		12
CP	39	3	42
ACP	77	10	87
SSP	103	10	113
SP	357	48	405
ASP	873	224	1097
IP	970	275	1245
AIP	1736	329	2068
SGT	2330	546	2876
CPL	4953	1038	5991
PC	13860	2831	16691
SPC	4088	670	4756
CVNS	263	128	441
PPC	4241	991	5232
SUBTOTAL	33916	7105	
GRAND TOTAL	83%	17%	41,072

HURINET –U

Human Rights Network Uganda (HURINET- U) obedo dul tic madit pa lwak ma ocakke i mwaka 1993 ma tamme oa kibot dul aboro ma gucone i mwaka 1994 me cungu pi twero pa lwak dok ma pe jenge i kom gamente, pe cwako dul mo keken me cungu iwibye nyo pe tiyo tic me nongo magoba. Alama pa HURINET-U nen i kom lumemba ne madwong iwel me 51 ma gucone macalo dul ma pe jenge i kom gamente ma gitio tic madwong mapatpat ma kwako twero pa lwak ma ikine tye jami macalo; twero pa lwak me cungu iwibye, twero pa lwak me timo biaciara, twero pa litino, lok kom coo ki mon, yub me kelo kuc ki mato oput ki twero pa jo ma tye i buc. Lumemba polle aa ki i dul ma pe jenge i kom gamente me Uganda ki ma aa ki woko.

HURINET-U tye dul ma tice ber dok obedo lamemba ma dul me i lobo ni ki lobo ma woko bene. Maro yubo kacokke pa dul ma konyo lwak me lobo man medo ki; guro kacokke malubbe ki lok me twero i kom ngec; dul me Uganda ma giribbe ki Ot ngolo lok madit me wilobo, dul ma neno kor tic pa abili ki alokaloka ikine mapol.

Neno me anyim pa dul man tye me tiyo tic pi “Lwak ma tye agonya labongo peko me turo twerogi” ki tam me ilo, gwoko ki woro twero pa lwak i Uganda kun nongo kubo dok jingo tic pa dul ma gubedo lumemba ma i lobo, ibut lobo ma otene ki irwom me wilobo.

Tic pa HURINET-U timme ite miti macalo:

1. Me ilo ki gwoko twero pa dano malubbe ki cik me lobo ki wilobo ma Uganda oketo cinge iye dok ma bene Pen Cik me Uganda cimo.
2. Me teme me ribbe ki winye ikin dul ma tiyo tic malubbe ki lok me twero pa dano i Uganda;
3. Me teme matek me nywako ngec ki jami tic macalo dano nyo jami tic ikin dul ma tiyo tic malubbe ki lok me twero pa dano i Uganda.
4. Me mede ki ngiyo kor tic ducu ikin lwak me Uganda ma tye i puroguram mapatpat pa dul ma tiyo tic malubbe ki lok me twero pa dano i Uganda medo ikine mukene.

The National Coalition on Police Accountability and Security Sector Reform working Group members;

1. Human Rights Network Uganda (HURINET-U)
2. Foundation for Human Rights Initiative (FHRI)
3. Federation of Uganda women Lawyers (FIDA)
4. African Centre for the Treatment and Rehabilitation of Torture Victims (ACTV)
5. Uganda Prisoner's Aid Fundation (UPAF)
6. Human Rights Concern (HURICO)
7. Advocate Coalition for Development and Environment (ACODE)

Commonwealth Human
Rights Initiative

Human Rights Network-Uganda

Commonwealth Human Rights Initiative

B-117, 2nd Floor, Sarvodaya Enclave, New Delhi – 110 017

Tel: +91 -(0)11 4318 0200

Fax: +91 -(0)11 2686 4688

E-mail: info@humanrightsinitiative.org

Website: www.humanrightsinitiative.org

Human Rights Network Uganda and the National Coalition on Police Accountability and Security Sector Reform

Plot 94, Old Kirra Road, Ntinda

P. O. Box 21265 Kampala

Tel 1: +256 (0) 414286923

Tel 2: +256 (0) 414286881

Fax: +256 (0) 414286881

Email: info@hurinet.or.ug

Website: www.hurinet.or.ug

British High Commission-Kampala